

Heilige plaatsen, zalige plekken

Paul
Spapens

Pelgrimsoorden in Nederland
en Vlaanderen

© 2020 Paul Spapens
© 2020 Berne Media | uitgeverij abdij van berne
www.bernemedia.com

Vormgeving omslag en binnenwerk: Sieneke Spiegel | Studio Sien
Foto's: Paul Spapens, tenzij anders aangegeven
Redactie: Hester Bruning

Uitgave in samenwerking met Uitgeverij Halewijn NV, Antwerpen

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk,
fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder
voorafgaande toestemming van de uitgever.

ISBN 978-90-8972-383-3
NUR 728

HEILIGE PLAATSEN, ZALIGE PLEKKEN

PELGRIMSOORDEN IN
NEDERLAND EN VLAANDEREN

Paul Spapens

halewijn

BERNE
MEDIA uitgeverij abdij
van berne

HOOFDSTUK 1

IN HAKENDOVER GALOPPEREN PAARDEN OVER KIEMEND GRAAN

Ogen die je overal volgen. Foto: Joris Dewolfs

Die ogen, die ogen! Zet een stap naar links en Hij kijkt je aan. Zet een stap naar rechts, naar achteren of naar voren, Hij kijkt je aan. Zijn ogen volgen je overal en dat joeg Karin Simons de stuipen op het lijf – toen ze jong was, want nu maakt Hij als het ware deel uit van haar leven.

Karin Simons (1964) is van kindsbeen af zeer nauw betrokken bij een van de meest bijzondere pelgrims-oorden van de Lage Landen: Hakendover nabij Tienen in Vlaams-Brabant, de taalgrens letterlijk op een steenworp afstand. Een pelgrimage naar Hakendover is een spectaculaire beleving, omdat ruiters op paasmaandag met paarden over graan

rennen dat dan net een centimeter of tien boven de vruchtbare löss van de Haspengouw uitsteekt. ‘En het wonderbaarlijke is’, zegt Karin Simons over deze hoogstwaarschijnlijk voorchristelijke traditie, ‘dat het vertrapte graan weer overeind krabbelt en misschien nog wel harder groeit dan de rest.’

Hij, die met die ogen, dat is het beeld van de Goddelijke Zaligmaker. ‘De irissen zijn zo geschilderd dat ze je altijd aankijken’, legt Gilbert Declercq (1941) uit. Hij is een toeristisch gids, gespecialiseerd in Tienen en omgeving. Hakendover met 1500 inwoners is een dorp dat deel uitmaakt van de stad (gemeente) Tienen. Samen met Karin Simons vertelt

De Goddelijke Zaligmaker wordt meegetroond in de processie.

Foto: Joris Dewolfs

Er zat modder aan de mantel.

hij over het beeld van de Goddelijke Zaligmaker in de kerk van Hakendover, een godshuis met zoveel bijzondere kunstvoorwerpen dat het wel een museum lijkt. Het beeld is eind veertiende-eeuws. Het staat op een vergulde troon. Op de achterzijde van de rode koningsmantel staat 'Komt allen tot my, gy die lydt en beladen zydt en ik zal u verkwikken'. Voor het majestueuze beeld branden kaarsen van hen die beladen zijn.

Eenmaal per jaar verlaat het beeld van de Goddelijke Zaligmaker de kerk om megedragen te worden in de Paardenprocessie op paasmaandag. 'Maar bij slecht weer blijft het beeld binnen', zegt Karin Simons, wakend als een

moeder over haar kinderen. Haar begrijpelijke bezorgdheid wordt ingegeven door de kwetsbaarheid van dit oude kunstwerk. Het is maar de vraag of de Goddelijke Zaligmaker zelf, waarmee Onze-Lieve-Heer wordt bedoeld, daar genoeg mee neemt. Een van de talrijke mirakels die over Hakendover en dit beeld worden verteld, is dat het een keer wegens slecht weer niet werd megedragen in de processie. De dag erop zat er modder aan de mantel. Onze-Lieve-Heer had zelf de route gelopen.

In Hakendover draait alles om de Goddelijke Zaligmaker. Zelfs een café tegenover de kerk heet De Zaligmaker en natuurlijk is ook de kerk ernaar genoemd. Met deze kerk begon het cultuurhistorisch fenomeen dat Hakendover is. De kerk is de bekroning van een heuveltje dat kenmerkend is voor het heuvelachtige landschap in dit deel van België. Veelweter Gilbert Declercq verklaart de schilderachtige geografie uit de ijstijd. Het is onmiskenbaar een zeer oud gebied. Langs Hakendover liep een Romeinse heirbaan die in verbinding stond met de Via Belgica. De taalgrens kwam hier tot stand, omdat de oorspron-

Een deel van het retabel.

kelijk Gallo-Romeinse bewoners de vruchtbare delen langer in gebruik hadden. De mindere stukken werden bezet door de opdringende Germaanse Franken. De ene groep sprak wat later Frans zou worden, de andere een voorloper van het Vlaams. En nu is vanuit Hakendover het volgende dorp Hélécine, 3 kilometer verderop zoals op de richtingwijzer staat; voor de Vlamingen is het Heylisssem.

De legende die aan de kerk ten grondslag ligt, speelt zich af in het jaar 690, in de periode dat hier het christendom werd gevestigd. De legende werd voor het eerst opgetekend in 1432. Gilbert Declercq kan het verhaal van de legende letterlijk het meest beeldend vertellen bij het Driemaagdenretabel in de kerk. Dit middeleeuwse kunstwerk is een van de oudste retabels van België. Het is

een formidabele ervaring om zoiets moois ‘zomaar’ in een gewone kerk te kunnen zien. Hoe kwetsbaar dit kunstwerk is, blijkt uit een diefstal in 1978, waarbij een aantal van de beeldjes uit het retabel verdween.

Een retabel is een beeldhouwwerk, in dit geval van notenhout, dat is bedoeld om op een altaar te plaatsen. Het Hakendoverse Driemaagdenretabel bestaat uit twee boven elkaar geplaatste balken met figuurtjes. In de bovenste balk zijn de apostelen en een aantal plaatselijke heiligen afgebeeld, op de onderste staat het verhaal van het ontstaan van de kerk van Hakendover. Het gotische kunstwerk is rond 1400 gesneden door een in Brussel geboren Brabander. Deze ‘Meester van Hakendover’ is een van de belangrijkste beeldhouwers van de Lage Landen. Met zijn werk heeft hij kunstenaars na hem sterk beïnvloed.

De huidige kerk is een opeenstapeling van opeenvolgende zichtbare bouwenmerken vanaf de twaalfde eeuw. De bouwgeschiedenis is enorm en dat allemaal dankzij een legende. Deze werd op

De drie maagdekens, Blanche, Candide en Claire.

schrift gesteld in de tijd van het ontstaan van het retabel. Drie vrouwen, allen maagd, of ‘maagdekens’, zoals Gilbert Declercq ze liefdevol noemt, kregen bij goddelijke ingeving de opdracht een kerk te bouwen ter ere van de Goddelijke Zaligmaker. Hoe ze heetten vertelt de legende niet, maar Charles De Coster, de Belgische schrijver van *De legende van Tijn Uilenspiegel*, gaf ze in de negentiende eeuw de namen Blanche, Candide en Claire – mooie namen voor drie maagdekens.

Het punt was dat steeds als de drie vrouwen met het bouwen van de kerk begonnen, hun werk de nacht erop door engelen werd afgebroken. Geen enkele plaats was goed genoeg. Op een dag wees een engel de gewenste plaats aan. Er lag een pak sneeuw, maar

de plek waar de kerk moest komen was sneeuwvrij, gras groeide welig en bloemen bloeiden dat het een lust was. Een meidoorn stond in volle bloei. Op de plaats van die levensboom is nu het hoofdaltaar met het retabel van de kerk van Hakendover. Het wonderverhaal speelde op de dertiende dag na Driekoningen. Sindsdien is het getal 13 een magisch getal in Hakendover, zelfs een geluksgetal, of zoals Karin Simons zegt: ‘In Hakendover is niemand bang voor de 13.’

Het getal 13 speelt daarom de hoofdrol in een van de twee unieke vormen van volksdevotie in Hakendover. Een andere benaming voor Driekoningen is ‘Dertiendag’, omdat het feest van de wijzen uit het Oosten dertien dagen na Kerstmis wordt gevierd. Op 16 en 17 januari en ook gedurende de nacht tussen die twee dagen wordt in Hakendover ‘Dertienmaal’ gehouden. Mensen uit Hakendover en omgeving lopen dertien keer achter elkaar vanaf de kerk van Hakendover naar een kapel in Grimde en terug. Deze eeuwenoude kapel staat op de plaats waar de drie maagden hun laatste rustplaats zouden hebben ge-

vonden. Wie deze tocht volbrengt heeft er 42 kilometer op zitten. In 2020 telde de pelgrimage nog zo'n 250 deelnemers. Het lijkt een merkwaardige misrekening dat dit gebruik op 16 en 17 januari speelt. Driekoningen valt op 6 januari. Tel daar 13 dagen bij op en 'Dertienmaal' zou eigenlijk op 20 en 21 januari moeten worden gehouden. Een mogelijke verklaring voor deze 'fout' is de gregoriaanse kalenderhervorming in 1582, waardoor data verschoven.

De mensen van Hakendover hielden aan de oorspronkelijke 'Dertiendag' vast, omdat alles wat daarmee te maken heeft zo ontzettend oud is. Zoals de Paardenprocessie op tweede paasdag. Kenners gaan ervan uit dat dit een overblijfsel is van een voorchristelijk ritueel om velden aan het begin van

het nieuwe zaai- en groeiseizoen weer vruchtbaar te maken.

De gekerstende vorm begint om 10.00 uur met een plechtige mis, met aansluitend een fotogenieke processie door de voorjaarsgroene velden en over schilderachtige holle weggetjes naar de Tiense Berg, een afstand van 1,3 kilometer. In deze afstand komt het getal 13 weer terug.

Op de top van de Tiense Berg hebben de boeren de akkers ingezaaid met graan. Ze hebben er helemaal geen problemen mee dat zeker 20.000 toeschouwers over de kwetsbare en kostbare gewassen lopen. Het Allerheiligste wordt op een altaar op een platte boerenwagen opgesteld. Ruiters rennen op paarden, veelal Belgische trekpaarden, oorspronkelijk drie keer rond het altaar; drie herinnert aan de drie maagdekens. Deden er vroeger zo'n 500 paarden aan mee, tegenwoordig zijn het er toch nog altijd zo'n 150. Meer paarden is niet meer te doen, legt Karin Simons uit: een verzekeringskwestie. Zo zie je hoe overregulering een eeuwenoud fenomeen op de knieën krijgt.

De processie trekt over holle weggetjes. Foto: Joris Dewolfs

De processie trekt over holle weggetjes. Foto: Joris Dewolfs

Met het Allerheiligste werden na afloop van de ‘Galop’ de paarden en het gewas gezegend. Een subtiële verandering van het programma spreekt boekdelen over de reden waarom er tegenwoordig nog zoveel mensen op afkomen en die is profaan-toeristisch. Karin Simons: ‘Vroeger had je eerst de paardengalop en dan de zegening. Nu is het omgekeerd, omdat het volk anders bij de zegening wegloopt.’

Dat volk is niet alleen afkomstig uit België, maar ook uit de regio’s Breda, Tilburg en Den Bosch. Bij het beeld van de Goddelijke Zaligmaker hangen aan grote pelgrimskarsen bevestigde bordjes waarop de namen van deze pelgrims-

groepen uit Noord-Brabant staan vermeld. Zij komen hier al sinds het katholicisme in Staats-Brabant verboden werd en de gelovigen voor het openbaar belijden van hun geloof de grens moesten oversteken. In totaal komen jaarlijks nog steeds een paar honderd Noord-Brabanders naar Vlaanderen om aan de Paardenprocessie deel te nemen.

Waar volk is, is nering...

Foto: Joris Dewolfs